

# EKOLOŠKI IZAZOVI OBRAZOVNOM KURIKULUMU

Ivan Cifrić

Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 37.014(497.5):504

504:37

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. 10. 1995.

**K**oncept modernizacije hrvatskog društva zahtijeva i modernizaciju obrazovanja. Ekologiziranje obrazovanja zasniva se na objektivnim izazovima globalnih ekoloških problema, europske orijentacije Hrvatske i tranzicijskim promjenama. Još su uvijek snažniji izvanjski izazovi nego trenutna društvena motivacija za ekologiziranjem društva i obrazovanja. Ekološki izazovi su kulturni izazovi obrazovanju, a europski izazovi su dio korpusa ekoloških civilizacijskih izazova. Želi li Hrvatska slijediti razvojne tendencije modernog zapadnog društva i pripadati mu, mora prihvatiti ekološke izazove i u obrazovanju. Autor smatra da nije dovoljno parcijalno "ekologizirati" programe, već raditi na izradi ekološkog kurikuluma, ali i na obuhvatnom društvenom projektu ekološkog obrazovanja – od školskog, profesionalnog i permanentnog obrazovanja. Stoga predlaže neke mjere za promjenu obrazovne politike.

## 1. EUROPSKI IZAZOV JE UNIVERZALNI IZAZOV

**D**anašnje generacije imaju pravu sreću, a možda i nesreću – nazvali bismo to i "privilegijom" – neposrednog iskustva sudjelovanja u velikim dostignućima dvadesetog stoljeća, a istodobno i u njegovim iskušenjima. Što su blagodati progresa veće, to su i iskušenja veća. Svi se žele osloboditi prošlosti i od nje zadržati samo ono što im omogućuje da što prije zakorače u budućnost, pa čak i onda ako se ona čini prilično neizvjesnom. Ta stalna potreba za promjenom i neporecivi optimizam u očekivanju bolje budućnosti antropološko je čovjekovo obilježje kojeg se ne može osloboditi unatoč mnogim oprezima, pa i sumnjama u vrijednosti civilizacijskog puta. (Prometej je ukrao vatru da bi ljudi bolje živjeli; Adam i Eva su također bili neposlušni nadajući se još boljemu životu od onog koji su imali.)

Otkud čovjeku optimizam? Je li mu on urođen ili ga je stekao sustavnom naobrazbom? Kao prirodno biće čovjek nije niti optimist niti pesimist – on je biološko biće po svojoj "prvoj prirodi", a sve osim biološkog – naša je "druga priroda" (Markl, 1986.), tj. ono što jesmo, postali smo odrastajući u određenoj kulturi i utjecajem njezinih institucija, od kojih su najvažnije dvije – obitelj i škola (Dirkem, 1981.). Njihova važnost proizlazi iz njihove gotovo nepromjenjive odgojne i obrazovne biti. Naime unatoč nekim njihovim promjenama o kojima se piše i koje se istražuju, one i u modernom društvu nedvojbeno ostaju nezamjenjive. Obitelj nosi u sebi duboku emotivnu energiju koju jednostavno ne mogu zamijeniti neki drugi oblici i institucije, a škola prenosi vrijednosti kulturne okoline i društva u cjelini. Upravo poradi te funkcije škole abolicionizam dosad nije uspio.

S druge pak strane škola, kao simbolički izraz za sve oblike obrazovanja, u kontekstu mijena modernog društva zauzima proturječnu poziciju: od nje se očekuje uspješna poželjna uloga u prijenosu kulture, a istodobno se zahtijevaju permanentne promjene i prilagodba aktualnim društvenim ciljevima. Zanimljivo je sada ideološki problem, možemo reći da je škola (obrazovanje) stalno pred kulturnim izazovima, a jedan od njih je i problem multikulturalnosti. Drugi izazov suvremenoj školi i obrazovanju u modernom društvu jest ekološki izazov. Oba ova aspekta tvore jedinstveni kurikularni problem modernog obrazovanja, iako se u obrazovnoj politici promatraju uglavnom odvojeno. Zasad ćemo se usredotočiti uglavnom na problem ekoloških izazova obrazovanju, iako oni nisu jedini niti izdvojeni iz cjelokupnog civilizacijskog konteksta; štoviše, integralno ga tvore.

Hrvatsko društvo pripada modernim društvima – unatoč tome što u metodičkom smislu ili pak u smislu isticanja nekih njegovih aspekata za njega kažemo da je društvo "zakašnjele modernizacije", da sadrži elemente predmodernosti, nerazvijenosti itd. – a obrazovanje pripada modernom tipu obrazovanja. Kao takvo nalazi se također gotovo pred istim onim izazovima pred kojima je i obrazovanje u razvijenijim modernim društvima, koja su postala tranzicijska paradigma i hrvatskog društva. U tom kontekstu mogu se postaviti dvije teze. Prva je da se moderno obrazovanje krajem dvadesetog stoljeća suočilo i s ekološkim izazovima, na koje pokušava odgovoriti u kontekstu društvenih ciljeva i paradigme razvoja. Druga teza odnosi se na naše obrazovanje, a glasila bi da se ono nalazi pred europskim izazovima, jer je i samo društvo prihvatilo proces europeizacije. Međutim, ne radi se o metodičkoj podređenosti ove teze prvoj u smislu njezine veće konkretnosti, nego o aspektu promatranja stvari. Ukoliko naše obrazovne težnje i obrazovna politika ne osjećaju bilo univerzalnih izazova pred kojima je moderno društvo uopće, onda su svi razgovori o europeizaciji obrazovanja samo skromni pokušaji adaptacije u procesu transformacije društva u tranzicijskom kontekstu. I sam pojam "tranzicija" ovdje nije mišljen kao "imitacija" nekog (modernog) europskog društva, već kao proces univerzalne modernizacije koja obilježava promjene, ali i rizičnost (Beck, 1986.) najrazvijenijih društava. A europska društva su izazvana modernizacijom.

Univerzalni izazov proizlazi iz konkretnog povijesnog odnosa "čovjek-priroda" – "društvenih prirodnih odnosa" (Becker/Wehling, 1993.) odnosno aktualnog "društvenog prirodnog stanja". Pod tim podrazumijevamo opći socijalni kontekst koji tvore dva pola: s jedne strane to je "prirodno stanje", a s druge strane "kulturno stanje" (Moscovici, 1982.; Glaeser/Teherani 1992.; Hassenpflug 1993.; Bruckmeier, 1994.). U konkretnom smislu taj univerzalni izazov u našoj slici europskog izazova za naše obrazovanje ima tri točke: globalni ekološki izazovi; socijalni i kulturni izazovi; tranzicijski izazovi.

## **2. IZAZOVI MODERNOG DRUŠTVA**

### **2.1. Globalni ekološki izazov i rizici**

Gotovo da i nije potrebno podrobnije obrazlagati globalne ekološke izazove čovječanstvu. Možda je dovoljno napomenuti da se od sedamdesetih godina i u okviru OUN-a čine veliki naponi u planetarnim okvirima u svladavanju ekološke krize – u promjeni neprimjerenih odnosa čovjeka prema prirodi u beskrupuloznom iskorištavanju prirodnih (osobito neobnovljivih) resursa, povećanju potrošnje energije, problemima (dovoljnosti) hrane, povećavanju stanovništva i naravno zagađivanju prirode – na dvije razine: 1. na praktičnoj razini (ekonomija, tehnologija...) i 2. na razini promjene čovjekova odnosa prema prirodi (promjene vrijednosti, obrazovanje...). Niti jedna razina nije zadovoljavajuća. Zagađenje je u porastu, troškovi njegova saniranja i prevencije također. Djeluje paradoksalno da s porastom praktičkih napora stanje prirodnog okoliša, a time i uvjeta života na Zemlji, postaje još teže. Primjera radi navodimo ovih dana vijest o proširivanju ozonske rupe za čije je činjenično priznavanje kao problema trebalo čekati petnaestak godina (Roan, 1989.), a sve stoga što na to nije bio pripremljen industrijski i politički establišment. Kada je trebao biti pripremljen? Tko ga je trebao i kako pripremiti? Je li za to odgovorno obrazovanje? Ili drugi primjer konfrontacije oko (korištenja energije) dozvoljenih emisija i opasnosti zagađivanja i velikih klimatskih promjena na Berlinskoj konferenciji ove godine. I tu su došli do izražaja sukobi između razvijenih i nerazvijenih. Je li taj sukob, kao uostalom onaj na Konferenciji OUN-a u Rio de Janeiru 1992. godine, posljedica nedostatka ekološkog obrazovanja ili nečeg drugog? Što tu obrazovanje može učiniti? Ili treći primjer. Francuska nastavlja nuklearne pokuse s nepoznatim posljedicama unatoč gotovo nezapamćenoj negativnoj reakciji svjetske javnosti. Jesu li i te odluke posljedica slabog ekološkog obrazovanja? Neovisno o tome što bi cinici rekli – pa u djetinjstvu onih koji o tome odlučuju nije bilo ekološkog obrazovanja – ne bismo mogli jednostavno pripisati sve ekološkom obrazovanju, jer ono nije niti svemoguća niti djelotvorno ako "padne" na ograničeno tlo. Ono pak što iz tih činjenica slijedi jest zahtjev za njegovim masovnim uvođenjem u različitim oblicima – od školskog do masovnog.

Ovdje treba istaknuti još jednu važnu napomenu. Smatramo da nije danas toliki nedostatak obrazovanja u raspoloživim znanjima o okolišu niti u neadekvatnim metodama njegova transfera, nego upravo u našem "raspoloženju" da ga primijenimo. Problem je u našem vrednovanju okoliša i prirode uopće, u našem emotivnom sudjelovanju u svim društvenim procesima prema prirodi kao i u samom doživljaju prirode.

Globalni ekološki izazovi obrazovanju zahtijevaju dvije stvari: dobro informiranje o stanju okoliša i promjenu našeg stava s većom emocionalnom suradnjom. Globalne promjene nisu neki apstraktni izazov čovječanstvu. One traže od obrazovanja da omogući ne samo promjenu kognitivnog nego i emotivnog stanja današnjih naraštaja.

## 2.2. Socijalni i kulturni izazovi

Industrijsku civilizaciju možemo shvatiti kao širenje fordističkog modela, pa se organizacija i način proizvodnje modernih industrijskih društava razumijeva kao "postfordistička era" (Altvater, 1992.) koja sa sobom nosi univerzalne karakteristike i neke univerzalne posljedice za način rada u poduzeću (plaćeni rad – *Erwerbsarbeit*) i u domeni privatnosti (neplaćeni rad – *Eigenarbeit*) što opet donosi i promjene u kvaliteti življenja i različite stilove života, ali i primjetne razlike između svijesti o okolišu i konkretnog ponašanja prema okolišu u različitim situacijama. Istraživanja su potvrdila da u okviru "načina života" (misli se na neko društvo) postoje različiti stilovi življenja (Reuswig, 1994.). Promjene u toj domeni u modernom društvu stvaraju nove potrebe u ponašanju, koje nisu uvjetovane samo "nužnošću" nego zahtijevaju i punu svijest u osobnom djelovanju. Promjene u ponašanju stoga ne mogu biti očekivane kao rezultat spontaniteta, nego kao rezultat ciljane obrazovne (odgojne) aktivnosti, pri čemu je školski sustav nezaobilazan.

Moderni fordizam zahtijeva povećanu osjetljivost na eksterne troškove (Kapp, 1988.), otvaranje novih radnih mjesta i ekološko obrazovanje<sup>1</sup> menadžera (Schüllein i dr., 1994.). Poduzeća su postala mjesta konkretne ekološke politike u kojima ne samo da se primjenjuju nove ekološki prihvatljive tehnologije nego se otvaraju nova radna mjesta s naglašenom potrebom za ekološkom edukacijom. Izazov moderne industrije i tehnologije je dvojak: prvo, on traži dodatno sustavno ekološko obrazovanje zaposlenih, osobito na nekim radnim mjestima; drugo, proizvodnja zahtijeva nove radne profile zaposlenih – nova zanimanja. Time i obrazovne institucije (sustav) dolaze u poziciju ne samo izvanjski izazvanog aktera za promjene i prestrukturiranje programa nego ima-

1

U članku koristimo termin "ekološko obrazovanje", premda je možda termin "ekološka edukacija" primjereniji.

ju i mogućnost da (zajedno s privrednim kompleksima) nude sasvim nove obrazovne programe i radne profile za nova radna mjesta. Svakako, ne radi se isključivo o "redovnom" obrazovanju već i o potrebnim fleksibilnim institucijama koje će na tržištu ponuditi potrebne programe permanentnog ekološkog obrazovanja. (Takav je pokušaj već bio u Zagrebu /uz sudjelovanje i autorovoga rada/ ali nije naišao niti na odjek korisnika niti je institucija za ovu djelatnost bila dovoljno spremna.) Primjera radi: u državnoj upravi komunalni inspektori, službe policije i carine, neka nastavnička zanimanja, odgojitelji itd., da o novim menadžerima i ne govorimo, mogu steći takvo obrazovanje. U tome bi sigurno imali i financijsku podršku PHARE programa!

Iz rečenog nedvojbeno proizlazi da promjene u načinu i stilovima života, koje se mogu očekivati i u hrvatskom društvu, zahtijevaju i omogućavaju ekološko obrazovanje, a promjene u sferi proizvodnje i menadžmenta otvaraju nove programske mogućnosti ekološkog obrazovanja u domeni permanentnog obrazovanja i profesionalnog obrazovanja općenito.

### **2.3. Odnos prema "drugom"**

Za modernu teoriju socijalizacije dvije su skupine vrijednosti bitne. Prva proistječe iz "kulture", a druga iz "prirode". Iz prve učimo da postoje i "drugi" kao naši sugrađani i kako se odnositi prema njima – dakle ljudske vrijednosti, a iz druge moramo naučiti da osim nas postoji i živa priroda i kako se prema njoj trebamo odnositi. Čovjek je samo jednom nogom u društvu, a drugom u prirodi.

#### **2.3.1. Promjena vrijednosti i etike**

Za ekološki obrazovni diskurs nezaobilazna su pitanja vrijednosnog sustava, jer vrijednosti predstavljaju instrumente kojima se služimo u ostvarivanju poželjnih ciljeva. One su socijalno utemeljene i prenose se i preko obrazovanja kao socijalni i moralni poredak.

Dvije su bitne točke u našem razmatranju ekoloških izazova obrazovanju. Prva je priroda kao vrijednost, a druga čovjek kao vrijednost. I jedna i druga vrijednost mogu se u teorijskom, ali i u praktičko-političkom pogledu oblikovati u cjelovitu filozofijsku i etičku poziciju, pa se govori o antropocentrizmu i naturalizmu kao općim pozicijama u odnosima čovjek-priroda (Cifrić, 1994.). Antropocentrička pozicija je karakteristična za zapadnu civilizaciju, a posljednjih je godina osobito pod udarom kritike. Zamjera joj se da je prirodu reducirala na materijalno dobro prema kojemu se nedomaćinski odnosimo pa nam ona vraća posljedice kao bumerang. Nasuprot tome ističe se potreba promjene civilizacijskih vrijednosti (Capra, 1986.) i konstatiraju promjene od "materijalističkih" k "postmaterijalističkim" vrijednostima (Inglehart, 1979., 1989.), koje se izražavaju i u "miješanim tipovima" vrijednosti. Osim toga, posljednjih godina

mnogo se pozornosti posvećuje "ekološkoj etici" (Birnbacher, 1986.; Rolston III, 1988.; Armstrong/Botzler, 1993.; Eliot, 1995.) i kritičkim analizama različitih etičkih orijentacija, osobito onih koje vrijednost prirode i života stavljaju u prvi plan. Nasuprot Kantovoj antropocentričkoj poziciji i utilitarističkoj etičkoj poziciji (Singer, 1984.), ističe se "bioetika" koja pita o odgovornosti ljudskog djelovanja u odnosu na zemaljski živi svijet (Altner, 1991.) i kao primjer uzima "land ethic" A. Leopolda, "Ehrfurcht vor dem Leben" A. Schweitzera i općenito kršćanska ekološka etika (Irrgang, 1992), te dubinska ekologija ("deep ecology") A. Naessa (Desjardins, 1992.) Najosnovnije u aktualiziranju ekološke etike je to što se sve više poziva na "pravo prirode" i "mir s prirodom" (Meyer-Abich, 1984.) kao ishodišta ponašanja u kojemu prirodi priznajemo vrijednost postojanja i stvaranja, respektiramo je (Taylor, 1986.) i ne shvatimo da prema njoj imamo i "kulturnu zadaću" (Markl, 1986.). Ta spoznaja duboki je i neposredni izazov razvijenog civilizacijskog ekološkog pokreta.

Promjene ponašanja ne mogu se ostvariti ukoliko se ne promijene i etički stavovi kojima priznajemo onom "drugom" u stvaranju, tj. prirodi, pravo na opstanak i zaštitu. To priznanje teško se može postići bez sustavnog rada u obrazovanju. Pa i kad bismo imali vrhunsko ekološko obrazovanje, bez priznavanja prava "drugoga" u kulturnom smislu, ne bismo civilizacijski uspjeli. Jer, sve dok postoje "oni drugi" kojima na bilo koji način uskraćujemo prava – što je simbolizirano apartheidom – sve dotle će postojati za nas odvojena ona "preostala priroda" kao objekt. Jer, čovjek živi u društvu (zajednici) i ima oko sebe antropogeni "su-svijet", "su-ljude", a i sam je drugima "su-čovjek", pa isto tako ima u svojem "svijetu" i "su-svijet" (su-svjetove). Iz te je ideje moguće i humanističko obrazovanje. Naime na priznavanju vrijednosti brojnim kulturama (pluralizam kultura) moguće je multikulturno obrazovanje, a na priznavanju vrijednosti prirodnim oblicima života (pluralizam eko-sustava) moguće je graditi istinsko ekološko obrazovanje. Oba aspekta su u obrazovanju nedjeljiva baš kao što je i čovjek nedjeljiv na biološko ("prva priroda") i kulturno ("druga priroda") biće.

### 2.3.2. Uloga javnosti

Pojam "javnost" uglavnom se koristi u političkom diskursu. Međutim, on je u ovom kontekstu razumljiv u dvostrukom značenju. Prvo, njime se izražava stanje u pučanstvu, njegovo raspoloženje, vrijednosti, stavovi itd., važni ne samo za političko ponašanje nego i za ponašanje u svakodnevicu, pa je otuda nužno edukacijske napore i obrazovno-političke mjere poduzimati radi ekološke edukacije javnosti, koja postaje ekološka savjest političkog, kulturnog i ekonomskog djelovanja. S druge strane, javnost označava drugi pol zatvorenom institucionalnom obrazovanju. U raspravama o konkretnim pitanjima (npr. energetske politike, rješavanje otpada itd.) ekološki obrazovana javnost može reagirati u skladu s racionalnim kriterijima. Takvoj javnosti pripadaju i institucije koje nisu u sastavu školskog sustava a mogu biti kompe-

tentne za pojedina pitanja. Civilizacijskoj institucionalizaciji obrazovanja odgovara "ekspertno znanje" koje se sve više povećava, ali se povećava i količina "društvenog ne-znanja". Cilj obrazovne politike treba biti smanjivanje javnog (masovnog) ne-znanja.

Europski izazovi, kao simbolička slika modernog društva sposobnog za promjene, nisu u boljem materijalnom stanju obrazovanja niti u modernijim obrazovnim tehnologijama, "sposobnijim" nastavnicima itd., nego u obrazovanju za promjene i promjeni vrijednosti – slika budućnosti. To je kulturni izazov potvrđivanja pripadnosti svjetskoj kulturi. To je izazov sekularnog društva, tj. društva spremnog za promjene vrijednosti koje je svjesno da u stvaranju uvjeta za budućnost ne može nastupiti s tradicionalnim materijalističkim vrijednostima.

### 3. TRANZICIJSKI IZAZOVI

Pod tranzicijskim izazovima ovdje podrazumijevamo potrebe za promjenama u obrazovanju u zemljama bivšeg socijalističkog sustava. Te potrebe se mogu jednostavno definirati kao: (a) korekcije i postuponosti promjena u obrazovanju – organizaciji i kurikulumu, ali i (b) kao korjenite izmjene obrazovnog sustava. U nas se susreće lepeza mišljenja o konkretnim pitanjima, koja se kreće između tih dviju točaka.

Navest ćemo samo neke momente za koje smatramo da su relevantni u razmišljanjima o ekološkom obrazovanju.

1. Stara tehnologija podržava nepromjenljivost ili sporost promjena u školskim programima ekološke edukacije. Restrukturiranje privrede i uvođenje novih tehnologija zahtijeva promjene, i to: (a) u oblicima dodatnog ekološkog obrazovanja i u (b) novim zanimanjima u profesionalnom obrazovanju. Dosad se o tome nije ozbiljno razmišljalo.

2. Promjene vlasničke strukture u privredi izazov su za elastične programe edukacije menadžera, kao što to u Sloveniji već otpočinje. Međutim menadžerska struktura još nije svjesna potrebe ekološkog obrazovanja, jer je formirana iz starih upravljačkih struktura ili pak iz nedovoljno iskusnih i brzo obogaćenih krugova, koji danas vode brigu ponajprije o profitu. Tu potrebu još uvijek ne osjećaju dovoljno niti drugi privredni subjekti (privredna komora, velika poduzeća, ministarstvo gospodarstva itd) niti politički subjekti. Obrazovanje ima šansu ponuditi takve programe i mijenjati dosadašnju obrazovnu politiku.

3. Za sada, još uvijek u vrlo ograničenom pogledu, dolazak inozemnog kapitala u nas (u obrazovanju i privredi) ne potiče korištenje ekoloških znanja. Očekivanja stranih ulaganja moraju biti spremno dočekana i uz poznavanje međunarodnih i europskih propisa i standarda o ekološkim uvjetima: (a) pro-

izvodnje i (b) kvalitete proizvoda, osobito onih namijenjenih izvozu. Za kvalitetnu proizvodnju znanjima moraju raspolagati i sami proizvođači.

4. Analize stanja u zemljama u tranziciji pokazuju da je zagađenost u zemljama realnog socijalizma bila prikrivana (Nissen, 1992.), pa je i edukacija smatrana suvišnom. Napuštanjem socijalističkog modela otvorena je mogućnost uvida javnosti o stanju okoliša kao i zdravlja ljudi, ali se promijenio i način reagiranja javnosti. Promjene su vidljive – od svijesti o potrebi žrtvovanja okoliša za opći prosperitet, pa i osobnog i zdravlja za veća novčana primanja, do svijesti o potrebi drugačijeg odnosa prema okolišu, uključujući i bolje ekološko obrazovanje. U svim tim zemljama čine se napori za promjenom stanja i u ekološkom obrazovanju.

5. Ekološki konflikti postali su sastavni dio modernog društva – od globalne do lokalne razine (Prittwitz, 1990.), koji traže ne samo znanja u stručnom rješavanju problema ekološke zaštite nego i obrazovanost za rješavanje ekoloških konflikata. Baš kao što se često naglašava potreba obrazovanja za demokraciju, tako se u zemljama u tranziciji naglašeno osjeća potreba za ekološkim obrazovanjem. Konfliktnost tranzicijskih struktura povećava potrebu odgoja i obrazovanja za njihovo svladavanje kao način života.

6. Pozitivnu pretpostavku promjene stanja predstavljaju temeljna društvena opredjeljenja. Na najvišoj razini ona su u nas pozitivni čimbenik koji omogućuje i razvitak djelatnosti ekološkog obrazovanja. U Ustavu Republike Hrvatske "očuvanje prirode i čovjekova okoliša" (čl. 3) proglašeno je jednom od deset najviših vrednota ustavnog poretka. I ne samo to nego se "poduzetničke slobode i vlasnička prava mogu iznimno ograničiti zakonom radi zaštite interesa i sigurnosti Republike, ljudskog okoliša i zdravlja ljudi" (čl. 50). Naravno, djeluje potpuno paradoksalno reduciranje državne uloge s ranga ministarstva na rang državne uprave.

## **4. SREDIŠNJE MJESTO ŠKOLE**

### **4.1. Internalizirane proturječnosti**

Unatoč promjenama koje se događaju u modernim društvima i njihovim obrazovnim sustavima, još uvijek se u kritici sporosti uvođenja ekološke edukacije može pročitati i ocjena da je škola u ekološkoj edukaciji upravo tamo gdje je bila i prije četvrt stoljeća – u središtu (Weizsäcker, 1995.). Tome doprinosi dijelom i sama definicija odgoja kao "planski duhovni i tjelesni utjecaj na razvoj osobito djeteta i mladih kroz navike, predodžbe i učenje roditelja, društva i odgajatelja". Odmah nam se nameću pitanja kakve i čije predodžbe i obrasci su u pitanju? Je li škola, i koliko, otvorena novim predodžbama ili je zatvorena? Odgovor može biti vrlo kratak: vrijednosti i uzori koje mladi u školi i u



obitelji dobivaju potječu od starijih i to su njihove vrijednosti, ponekad i kroz više generacija nepromijenjene. Škola ih prenosi mladima, od kojih očekujemo da budu nosioci promjena i da budu spremni na prihvaćanje novih promjena. Primjera radi spomenimo samo dvije slike koje mladi dobivaju u obrazovanju. Očekivanje uvijek većeg blagostanja i neprijeporan gospodarski razvitak formiraju mlade u već prevladanim koncepcijama o odnosu čovjeka i prirode. U njima nije bilo mjesta štednji, strpljivosti, solidarnosti, već su dominirale vrijednosti kompeticije, materijalnog bogatstva i standarda, potrošnje itd. Danas, kada su te vrijednosti postale uzori tranzicijskih procesa, nailaze na suprotstavljanje s vrijednostima prirode, štednje itd. I sami nastavnici se ponekad nalaze u proturječnoj situaciji kako ih objašnjavati. Držimo da je danas najznačajnije da taj "sudar vrijednosti" dođe do svijesti i bude internaliziran u svijesti mladih. Na taj način ekološki odgoj znači misliti cjelinu problema, bez obzira na to što je u realnosti na djelu možda samo jedan njegov aspekt. Zbog središnje društvene uloge škola mora promicati ekološko obrazovanje kao kulturnu zadaću.

#### **4.2. Škola je društveno komforna**

Škola je društveno komforna institucija. Ona prenosi vrijednosti kulturnog konsenzusa ili ideološki obrazovanju nametnute vrijednosti. U tome i jest njezina društvena snaga, snaga reprodukcije društva i od posebnog je interesa za društvo. Nije poznato nijedno društvo koje se odreklo škole kao noseće institucije obrazovanja. Međutim, ako u društvu ne postoje "ekološke" vrijednosti kao društvene vrijednosti, tada ih ona i ne posreduje. A kako će postojati te vrijednosti ako škola prenosi vrijednosti starijih generacija? U socijalizacijskom procesu najprije je učitelj i njegov učenik, zatim učenik kao učitelj i njegovi učenici... Tako se generacijski prenose vrijednosti. Poučno se pita Meyer-Abich gdje su to izumrle vrste (biljaka i životinja; dodali bismo, i kultura), na poljima, u industrijskim područjima? Njegov je odgovor da je taj proces započeo u školi, tj. u procesu prijenosa vrijednosti. Škola zato, po njegovom mišljenju, u zaštiti okoliša djeluje kontraproduktivno. Nije tako loše ako se koriste blagostanja ovog svijeta – na primjer automobil, ali bilo bi loše kad bi se djecu učilo da se s automobilom svakako bolje živi nego bez njega (Meyer-Abich, 1995.). Obrazovanje u modernom društvu, osobito dvadesetog stoljeća, uvijek je prenosilo generacijsko pitanje: što nam svijet može ponuditi? Danas se u ekološkom obrazovanju relevantno pitanje generacijskog preživljavanja mora drugačije postaviti: što mi možemo ponuditi svijetu (Meyer-Abich, 1995, 90)?

Posebno treba naglasiti da se kod ekoloških problema ne radi o trenutnim problemima, pa niti o trenutnom pitanju obrazovanja, već o sistemskim problemima koji će društvo trajno pratiti – od danas pa nadalje, te ekološko obrazovanje predstavlja legitimni korpus školskih programa. Ono postaje novi sadržaj socijalizacijske matrice i vrijednosna paradigma. Kao takvom, pripada mu i jedno od središnjih mjesta u obrazovnom kurikulumu.

### 4.3. Povećati emocionalnu osjetljivost

Obrazovanje se shvaća kao racionalni misaoni proces stjecanja znanja. Industrijskom kulturom dominira duh racionalnosti u kojoj se stalno smanjivala (a) osjetljivost prema prirodi, a (b) povećavalo posredovanje susreta (dodira) s prirodom. Priroda je postala objekt racionalnog spoznavanja i sustavnog proizvodnog zahvaćanja posredovanjem modernih tehnologija. U obrazovanju, kao uostalom i u urbanoj kulturi, susret s prirodom sve se više posredovao simboličkim formama, formulama... Znanja o prirodi su se povećavala, ali konkretno poznavanje prirode reduciralo. Urbano dijete poznaje više vrsta automobila nego bilja ili životinja, kako to pokazuju neka njemačka istraživanja. Zato i ne treba čuditi da se na primjer svake godine mnogi truju gljivama jer ih uopće ne poznaju ili pak poznaju samo nekoliko vrsta. Tome vjerojatno nisu uzroci samo u određenim društvenim vrijednostima, nego dio odgovornosti treba tražiti i u metodama našeg rada u obrazovanju. Smisao ekološkog obrazovanja, osobito najmlađih, nije samo u razvijanju kognitivnih nego i afektivnih momenata. Ne zaboravimo da je čovjek biće koje osjeća, voli, tuguje, veseli se, mrzi... pa je za njegove perspektive potrebno razvijati i u njemu usađenu sposobnost osjećaja za prirodno i za umjetno stvoreni okoliš. Preko afektivnih i emotivnih reakcija čovjek dolazi do spoznaje o vrijednosti okoliša i prirode, demistificira shvaćanja o njima kao "okolišu" koji mu je dan kao dodatak njegovu kulturnom svijetu, a to je dobra pretpostavka za njegovo kasnije odgovorno ponašanje, pretpostavka pak kojega je osjetljivost na ugrožavanje prirode i njezino shvaćanje kao čovjekova su-svijeta. To je jedna od važnih tema u diskursu o ekološkom obrazovanju.

## 5. EKOLOŠKO OBRAZOVANJE I REFORMA OBRAZOVANJA

Ne odričući se škole kao središnje obrazovne i socijalizacijske institucije, moderno društvo prema svojim potrebama, uvjetima i mogućnostima, intervenira u obrazovanje "inovacijama", tj. manjim izmjenama (unutar obrazovanja) i "reformama" koje unose radikalne promjene u obrazovanje i provode se u širim društvenim okvirima koji nadilaze sam obrazovni sustav. Reforma obrazovanja neodvojiva je od društvenih promjena i donosi promjene obrazovne politike, ciljeva i strukture obrazovnog sustava. To znači da se ne radi primarno o stručnim zahvatima u obrazovanje nego o korjenitim promjenama zasnovanim na političkim odlukama, koje imaju svoje društveno opravdanje. Iako reformske promjene mogu biti različite, za ekološko obrazovanje su zanimljive one promjene koje mijenjaju obrazovne programe. U programe se može intervenirati, tj. "ekologizirati" ih, ali se može mijenjati cjelokupni kurikulum, dajući mu ekološki ton. Doduše, nije nam poznata niti jedna reforma koja je takvo što učinila. Danas su uglavnom prisutne ekološke inovacije u nastavnim programima.

Iz toga slijede tri teze: prvo, hrvatsko društvo ima uvjete da na radikalnim društvenim promjenama, u kontekstu tranzicije i transformacije, značajno ekološki obilježi promjene nastavnih programa; drugo, treba ne samo (a) u nastavne programe uvesti pojedine ekološke kolegije (predmete) i (b) uistinu "ekologizirati" njihove sadržaje nego (c) i promijeniti cjelokupni kurikulum s potpuno novim programima; treće, samo veliki optimisti mogu brzo očekivati ovo posljednje, jer društvo još uvijek nije spremno na tako radikalne ali potrebne promjene. U svakom slučaju, za brže i veće promjene postoje (a) društveni uvjeti, (b) potrebe i (c) raspoloživi kadrovski potencijali te (d) europski izazovi.

Uspjeh ekološkog obrazovanja bitno je ovisan o kulturnom konsenzusu. Ukoliko vrijednosti prirode postanu općeprihvaćene društvene vrijednosti, škola ima jednostavnu ulogu njihovog internaliziranja u procesu odgoja.

## 5.1. Stanje u Hrvatskoj

Pretpostavka bilo kakvih radikalnijih promjena obrazovnih programa jest u solidnoj analizi stanja i potreba. Nažalost, javnosti nije poznata niti jedna temeljita studija ili ozbiljan programatski dokument. Zato je i jedno i drugo – analizu stanja i programske mjere obrazovne politike – i u ovom segmentu potrebno napraviti.

Pa ipak, ne može se poreći da se neki aspekti ekoloških sadržaja u obrazovnim programima dosad nisu istraživali. Doduše, radi se o individualnoj motivaciji pojedinaca, a ne o institucionalnim poticajima.<sup>2</sup> Što se tiče sociologije i sociologijskih aspekata ove problematike, oni su zastupljeni u nekoliko istraživanja (npr: Turković, 1989.; Baranović, 1994.) i u većem broju članaka i rasprava<sup>3</sup>.

Najopćenitija i sažeta konstatacija o stanju ekološkog obrazovanja u redovnim školama u Hrvatskoj može glasiti: ne zadovoljava, potrebne su promjene. Obilježja dosadašnjih priloga o ekološkom obrazovanju mogu se sažeti kao:

- parcijalna kvantificirana istraživanja (uglavnom srednjeg i osnovnog obrazovanja) tematskih cjelina (sadržaja) u nastavnim programima,
- isticani su zahtjevi za promjenama stanja i ekologiziranjem nastavnih sadržaja te uvođenje posebnog predmeta;

---

2

Koliko nam je poznato, sada jedna grupa radi program za Ministarstvo prosvjete.

3

Čitatelja upućujemo na bibliografiju (i bibliografije) radova. U: Murati, T. (1994.), kao i na tematski broj časopisa *Socijalna ekologija*, 2 (2): 185-215.

– rasprave su prilično načelne, iako se u nekim od njih upozorava na potrebu povezanosti i s koncepcijom održivog razvoja (Lay, 1992., 1993.) i s univerzalnim problemima s kojima se susreće čovjek u modernom društvu (Cifrić, 1993.);

– u predmetima društvenih znanosti ekološki sadržaji nisu zastupljeni, što pokazuje koncepcijski pristup u obrazovanju: iako je čovjek uzročnik i rješavatelj problema, društvene i humanističke znanosti ostale su insuficijentne;

– ekološki sadržaji neposredno i posredno zastupljeni su disciplinarno, a ne i problemski. Jedan od glavnih problema (s ekološkog aspekta) ne samo u obrazovanju nego i u istraživanjima leži u njihovoj disciplinarnoj a ne problemskoj zastupljenosti.

## **5.2. Razmišljanja o nekim obrazovno-političkim mjerama**

Mnogo je lakše pisati i razmišljati o općim problemima i rješenjima nego ih konkretizirati. Smisao ovog priloga nije konkretizacija, jer bi to bilo preambiciozno, već samo ukazivanje na kontekst ekoloških izazova i pravaca u traženju rješenja. Bilo bi razumno ako bismo rješenja insuficijentnosti ekološkog obrazovanja tražili u nekoliko sljedećih kompleksa kao mjerama društvene potpore:

### **a) na razini informiranja**

1. Osnovati bazu podataka iz područja ekološkog obrazovanja.
2. Izraditi studiju koja će pokazati stanje ekološkog obrazovanja u školstvu.
3. Izraditi studiju koja će pokazati stanje ekološkog obrazovanja i obrazovanosti u izvanškolskim područjima.
4. Izraditi dokument o ekološkom obrazovanju u školstvu i izvanškolskim područjima kao osnovu za obrazovno-političke mjere u ekološkom obrazovanju.
5. Koncipirati dugoročni istraživački program u području znanstvenih i primijenjenih istraživanja kao dio programa znanstvenoistraživačkog rada znanstvenih institucija i privrednih grupacija.
6. Pokrenuti izmjene zakonskih propisa (i donošenje općeg zakonskog akta) koji će bolje regulirati pitanja ekološkog obrazovanja.
7. Revidirati nomenklaturu zanimanja i školskih kvalifikacija radi uvođenja novih zanimanja.

### **b) Na razini instrumenata potpore novim inicijativama**

1. Održati kongres o ekološkom obrazovanju i znanstvenim istraživanjima u ovom području, uz sudjelovanje privrede i ministarstva prosvjete.
2. Održati regionalne konferencije o problemima okoliša i ekološkoj prosvijećenosti.

3. Formirati međuministarsko tijelo za ekološko obrazovanje (ali ne samo za školsko obrazovanje).
4. Potaknuti formiranje institucije za obrazovanje građana i permanentno stručno obrazovanje za različita profesionalna područja.
5. Pokrenuti interdisciplinarni postdiplomski studij – znanstveni i specijalistički.
6. Kooperacija između vladinih i nevladinih organizacija.

#### c) Na razini obrazovanja

1. Provesti ekološki orijentiranu reviziju nastavnih planova.
2. Organizirati dodatne stručne seminare za nastavnike i odgajatelje.
3. Inicirati izradu novih nastavnih planova.
4. Izraditi poseban program za "ekološko kvalificiranje" za djelatnike neposredno zaposlene u zaštiti okoliša.
5. Kao prijelazno u srednju školu i fakultete uvesti poseban predmet koji će sadržavati građu iz različitih disciplina (filozofije, etike, ekonomije, tehnologije, sociologije, prava, biologije).
6. Sustavno istraživati kognitivne, emotivne i afektivne aspekte i vrijednosti mladih i njihov odnos prema prirodi (okolišu).

#### d) Na razini izdavačke djelatnosti

1. Program prijevoda stručne i znanstvene literature.
2. Pripremiti udžbenik (priručnik) za osnovne i srednje škole.
3. Stimulirati izdavanje časopisa i knjiga.

Svako nabranje zadataka može biti samo individualno viđenje stvari. Za jedan moderan koncept inovativnih i reformskih zahvata bio bi potreban solidno izrađen projektni zadatak.

## 6. KAKVA JE MOTIVACIJA?

Za promjene nisu dovoljni samo izvanjski izazovi, kao što su to oni u koje je Hrvatska "dospjela" i koji postoje u svjetskim razmjerima. Potrebni su i motivi, tj. unutarnje potrebe za promjenom, koja obilježava okrenutost prema budućnosti. Njemačka javnost prošle je godine saznala za "superministarstvo" ili, kako ga nazivaju "ministarstvo budućnosti". Radi se o koordinaciji triju ministarstava: obrazovanja, znanosti i istraživanja i tehnologije. Ideja da se bolje povezuju ove aktivnosti očito je za jednu razvijenu zemlju kao što je Njemačka ne samo tehnološko nego i kulturno pitanje. Zato i izazovi obrazovanju nisu primarno proizvodni ili tehnološki, nego prije svega kulturni izazovi. U tim izazovima je ekološki aspekt egzistencijalne naravi, jer se ne radi samo o biološkoj nego i o kulturnoj dimenziji. Bez promjene u kulturi, tj. i u obrazovanju, nema pretpostavki za budućnost. Ukoliko želimo ući u 21. stoljeće – stoljeće

okoliša, moramo razvijati kulturu te obrazovanje prilagođavati novim zadacima (Weizsäcker, 1994:271). Zato je odlučujuće važno utvrditi kakva je naša ne samo individualna već i društvena motivacija za ekološkim kriterijima u sferi proizvodnje i življenja, jer ona može biti signifikantna i za društvenu spremnost, ne samo za ekologiziranje obrazovanja nego za sveobuhvatan društveni projekt promjene kulture. Po onome što se danas događa u privrednoj politici (pretvorba, trka za profitom, zahvati u antropogeni i prirodni prostor itd.), društvena motivacija za takvim ekološkim društvenim projektom je nedovoljna. Po tome se vjerojatno mogu očekivati samo manje-više inovativni pomaci u ekologiziranju obrazovanja. Izvanjski izazovi i objektivne društvene potrebe mnogo su veći od motivacije za promjenama.

Pa ipak, ne treba gubiti nadu i vjeru u snagu onih koji promiču te promjene, jer obrazovanje je na strani budućnosti, a budućnost je na strani ekološkog obrazovanja. Otvorenost društva procesima modernizacije – tehnološkim, socijalnih institucija... nameće potrebu za otvorenost ekološkom projektu u kojemu je ekološko obrazovanje bitan segment ukupnog sustava.

## LITERATURA

- Altner, G. (1991). *Naturvergessenheit. Grundlagen einer umfassenden Bioethik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Altvater, E. (1992). *Der Preis des Wohlstands*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Armstrong, S.J.; Botzler, R. G. (1993). *Environmental Ethics*. McGraw-Hill, Inc.
- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Becker, E., Wehling, P. (1993). *Risikowissenschaft. Ökologische Perspektiven in Wissenschaft und Hochschule*. Frankfurt: Campus.
- Birnbacher, D. /Hrsg./ (1986). *Ökologie und Ethik*. Stuttgart: Reclam.
- Bruckmeier, K. (1994). *Strategien globaler Umweltpolitik*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Capra, F. (1986). *Vrijeme preokreta*. Zagreb: Globus.
- Cifrić, I. (1993). Ekološka edukacija i moderno društvo. *Socijalna ekologija*, 2 (2): 235-147.
- Cifrić, I. (1994). *Napredak i opstanak*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i zavod za sociologiju.
- Dirkem, E. (1981). *Vaspitanje i sociologija*. Beograd: Prosveta.
- Desjardins, J.R. (1993). *Environmental Ethics. An Introduction to Environmental Philosophy*. Belmont, Cal: Wadsworth.
- Eliot, R. /ed/. (1995). *Environmental Ethics*. New York: Oxford University Press.

Glaeser, B.; Teherani, P. /Hrsg/. (1992). *Humanökologie und Kulturökologie*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Hassenpflug, D. (1993). *Sozialökologie*. Opladen. Westdeutscher Verlag.

Inglehart, R. (1979). Wertwandel in den westlichen Gesellschaften: Politische Konsequenzen von materialistischen und postmaterialistischen Prioritäten. U: Klages, H./ Kmiecik, P. 1979: 279-316.

Inglehart, R. (1989). *Kultureller Umbruch. Wertwandel in der westlichen Welt*. Frankfurt/New York: Campus.

Irrgang, B. (1992). *Christliche Umweltethik*. München/Basel: Reinhardt.

Klages, H./Kmiecik, P./Hg/.(1979). *Wertwandel und gesellschaftlicher Wandel*. Frankfurt/New York: Campus.

Kapp, W. K. (1988). *Soziale Kosten der Marktwirtschaft*. Frankfurt.

Lay, V. (1993). Obrazovanje za okoliš u Hrvatskoj: Stanje, problemi i perspektive razvoja. *Socijalna ekologija*, 2 (2):257-268.

Lay, V. (1994). Obrazovanje za održivi razvoj: prilozi konceptualizaciji ulaganja u promjenu razvojnog horizonta. U: *Sociološki ogledi: zbornik radova uz 30. obljetnicu IDIS-a*, Zagreb: IDIS.

Markl, H. (1986). *Natur als Kulturaufgabe*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.

Meyer-Abich, K.M. (1984). *Wege zum Frieden mit der Natur*. München/Wien: Carl Hanser Verlag.

Meyer-Abich, K.M. (1994). Was ist Umwelterziehung? Wo setzt sie an, wo zielt sie hin? U: Altner, G./Mettler-Meibom, B./Simonis, U.E./Weizsäcker, E.U. von. /Hrsg/.(1994). *Jahrbuch Ökologie 1995*. München: C.H. Beck.

Moscovici, S. (1982). *Versuch über die menschliche Geschichte der Natur*. Frankfurt.

Murati, T. (1994). Bibliografija radova iz interdisciplinarnog područja ekologije i zaštite okoliša (1990-1994). *Socijalna ekologija*, 3 (2): 185-215.

Nissen, S. /Hg/.(1992). *Modernisierung nach dem Sozialismus*. Marburg: Metropolis Verlag.

Prittitz, V, von. (1990). *Das Katastrophenparadox*. Opladen: Leske + Budrich.

Reusswig, F. (1994). *Lebensstile und Ökologie*. Frankfurt. IKO – Verlag für interkulturelle Kommunikation.

Roan, S, L. (1989). *Ozone Crisis*. New York: Willey & Sons.

Schülleln, J.A./Brunner, K.-M./Reiger, H. (1994). *Manager und Ökologie. Eine qualitative Studie zum Umweltbewusstsein von Industriemanagern*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Singer, P. (1984). *Praktische Ethik*. Stuttgart.

Taylor, P.W. (1986). *Respect for Nature*. Princeton.

Weizsäcker, E.U. von/Winterfeld, U. von (1994). Umwelterziehung war erst der Anfang. U: Altner, G./Mettler-Meibom, B./Simonis, U.E./Weizsäcker, E.U.von (1994). *Jahrbuch Ökologie 1995*. München: C.H. Beck.

Weizsäcker, E. U. von (1994). *Erdpolitik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, (4.izd.).

## **ECOLOGICAL CHALLENGES TO THE EDUCATIONAL CURRICULUM**

**Ivan Cifrić**

Faculty of Philosophy, Zagreb

**T**he concept of modernization of Croatian society demands the modernization of education. The ecologization of education is based upon the objective challenges of global ecological issues, Croatia's European orientation and transitional changes. The external factors are still stronger than the current social motivation for ecologizing society and education. Ecological challenges are cultural challenges to education, and European challenges are part of the corpus of ecological civilizational challenges. If Croatia wishes to keep up with the developmental tendencies of modern western society and be included in it, it has to accept the ecological challenges in education as well. The author does not consider it sufficient to partially "ecologize" the curricula. He deems that an ecological curriculum should be created, but also a comprehensive social project of ecological education – school, professional and permanent education. The author, thus, proposes certain measures for changing the policy of education.

## **ÖKOLOGISCHE HERAUSFORDERUNGEN AN DAS BILDUNGSCURRICULUM**

**Ivan Cifrić**

Philosophische Fakultät, Zagreb

**D**as Konzept der Modernisierung der kroatischen Gesellschaft erfordert gleichermaßen eine Modernisierung des Bildungswesens. Die Ökologisierung der Bildung gründet auf den objektiven Herausforderungen globaler Umweltprobleme, auf der europäischen Orientierung Kroatiens und den für die Transitions-gesellschaft typischen Veränderungen. Noch immer sind äußere Einflüsse stärker als die aktuelle gesellschaftliche Motivation zur Ökologisierung von Gesellschaft und Bildung. Herausforderungen der Ökologie sind kulturelle Herausforderungen an das Bildungswesen, und europäische Herausforderungen sind Bestandteil der Gesamtheit ökologisch-zivilisatorischer Herausforderungen. Will Kroatien den Entwicklungstendenzen der modernen westlichen Gesellschaft folgen und ihr angehören, so muß es die Gebote der Ökologie in sein Bildungswesen aufnehmen. Der Autor vertritt die Meinung, daß eine partielle "Ökologisierung" der Bildungsprogramme nicht ausreicht. Vielmehr gilt es, ein ökologisches Curriculum zu erarbeiten, ebenso aber auch ein umfassendes gesellschaftliches Projekt zu ökologischer Bildung – auf dem schulischen, beruflichen und permanenten Bildungsweg. Es werden daher bestimmte Maßnahmen zur Änderung der Bildungspolitik vorgeschlagen.